

Н. Душек,

аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ

ПРАВОУТВОРЕННЯ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

У юридичній науці не раз робилися спроби з'ясувати й пояснити механізм виникнення, формування й розвитку права, проте кожного разу розглядалася лише певна (та чи інша) сторона складного й багатопланового процесу правоутворення. Нерідко залишалися поза увагою інші, не менш важливі, моменти. Цим і визначається необхідність комплексного підходу, завдяки якому можна подолати однобічність і крайні прояви оцінки у висвітленні цього правового явища.

Дослідження проблематики правоутворення здатне забезпечити наукове підґрунтя формування системи права й системи законодавства держави, що відповідає об'єктивним потребам сучасного розвитку та трансформації суспільства. Очевидно, що, будучи науково обґрунтованим, процес правоутворення може стати тією фундаментальною умовою оновлення законодавчої бази, змістом якої є вироблення правових норм, що ґрунтуються на принципах гуманізму, справедливості, всебічного захисту прав та свобод людини й громадянина.

Щодо дослідження цієї проблеми, то насамперед на загальнотеоретичному рівні тут слід назвати роботи С.С. Алексєєва, М.І. Абдулаєва, Н.Н. Арзамаскіна, В.Г. Баєва, М.В. Баглая, С.В. Бошно, А.М. Величко, А.Б. Венгерова, Н.В. Вітрука, А.В. Васільєва, Ю.І. Гревцова, А.А. Грішковца, А.М. Дроздової, А.Г. Залужного, Д.А. Керімова, І.В. Котелевскої, С.А. Комарова, Д.А. Ковачева, А.Е. Козлова, Е.І. Козлової, О.Є. Кутафіна, В.Н. Кудрявцева, В.М. Корельського, В.В. Лазарева, Г.В. Мальцева, М.Н. Марченко, А.В. Малько.

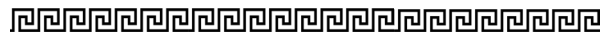
У другу групу слід віднести роботи, пов'язані з дослідженням самого

механізму правоутворення. Непряме відношення до такої тематики мають роботи, присвячені характеристиці зовнішніх джерел (форм) права, а саме праці С.І. Арефіної, І.С. Бастен, І.В. Белоуса, О.Н. Бібік, О.В. Богатової, І.Ю. Богдановскої, С.Ю. Бодрова, А.Л. Буркова, В.А. Вітушкіна, Д.М. Ветрова, Д.В. Волтунова, Ф.М. Гаджінової.

Незважаючи на високий інтерес науковців до проблеми формування та виникнення права, в юридичних джерелах неодноразово наголошується на тому, що питання виникнення та утворення права, тобто питання, яким чином виникло право, досі не вирішено.

Мета статті – дослідити теоретико-прикладні основи існування та функціонування правоутворення, насамперед акцентуючи увагу на актуальності тих питань, які становлять аспекти сутності та природи права, а саме на питаннях, які характеризують зміст і сутність правових систем, сутність права та особливості його формування.

На сьогодні в науковій юридичній літературі відсутні єдині концептуальні підходи щодо розуміння сутності правоутворення, що зумовлює неможливість вироблення стратегії розвитку правотворчості (законотворчості), а також встановлення засобів гарантування здійснення правотворчої діяльності, що потребує дослідження гносеологічної природи правоутворення, яка буде закладена в основу концептуалізації всіх форм (етапів) його проявів на рівні правотворчості, законотворчості тощо; в умовах розбудови державно-правових інституцій в Україні правотворча діяльність займає центральне місце в системі реформування законодавчої бази, діяльності органів державної влади та

органів місцевого самоврядування, що потребує переосмислення сутності не лише правотворчої діяльності, але й передусім узагальнюючого явища правоутворення в контексті його значення для розвитку демократичної, соціальної, правової держави, забезпечення верховенства права.

На думку С.С. Алексєєва, явище формування права (правоутворення) являє собою певний циклічний процес виникнення об'єктивної економічної, соціально-політичної, моральної та іншої суспільної потреби в юридичному регулюванні відповідних відносин, що згодом трансформується в систему політичних відносин у політичній та правовій свідомості, у результаті чого вказана суспільна потреба отримує адекватну форму прояву у вигляді правотворчості, що є завершальною стадією правоутворення. Тим самим вченим надається широкий підхід у розумінні феномену правоутворення, що поділений на дві частини: на процес виникнення об'єктивної потреби та її усвідомлення, а іншу частину становить процес правотворчості як профільної діяльності держави, у результаті якої «окремі положення отримують статус юридичних норм» [1, с. 109].

Справедливо стверджує О.Ф. Скакун про те, що правотворення є формою виникнення та буття права, що правоутворення існувало «...до правотворчості, існує поруч із ним у вигляді правотворчості, після правотворчості – у вигляді реалізації права» [2, с. 294].

У свою чергу колектив авторів у підручнику з теорії держави й права визначає правоутворення і як комплексну юридичну категорію, що складається з групи розумових дій, а саме як науковий аналіз соціальної дійсності, її оцінку, формування концепції про її промайбутнє правове регулювання, максимальне врахування громадської думки, пропозицій і зауважень партій, окремих громадян та їхніх об'єднань [3, с. 424].

О.І. Осауленко, підтримуючи наведене вище визначення, наголошує

на складності, багатоаспектності правоутворення як категорії, що охоплює виникнення й буття права, його впорядкування, розвиток у різних аспектах і напрямках. Складність і багатоаспектність правоутворення вченим обгрунтовується через виокремлення самостійних етапів, рівнів та змісту правоутворення [4, с. 138–140].

Вказані вище джерела однозначно обгрутовують думку про те, що правоутворення є певним специфічним процесом розумової діяльності людини, яка має соціальну природу та покликана здійснити формування права в тій або іншій державі. Як не дивно, визнаючи важливість і соціальне значення правоутворення, енциклопедичні юридичні джерела не містять визначень поняття «правоутворення», однак вміщують окремі згадки про його складний соціальний характер, що включає в себе підготовчий процес формування права та етап правотворчості [5, с. 763], або надається соціальне призначення правоутворення у встановленні еталонів і стандартів поведінки, що відповідає інтересам суспільства й держави [6, с. 51].

Однак у Міжнародній поліцейській енциклопедії А.С. Олійник виділяє та надає визначення поняттю «правотворення», що розуміється в двох аспектах:

– як походження права шляхом закріплення правил поведінки людей, що склалися в суспільстві, які перекладаються мовою нормативів, приписів та існують у вигляді певної юридичної форми;

– як творення окремих юридичних законів (правотворчість) [7, 860].

Дискусійність розуміння природи й сутності правоутворення підсилює й невизначеність у понятійному апараті між такими поняттями, як «правоутворення» [8, с. 28–29], «формування права» [9, с. 294] та «правовстановлення» [10, с. 410–415].

Деякі вчені ототожнюють поняття «правоутворення» та «формування права», вкладаючи в їхній зміст, з одного

боку, «об'єктивні вимоги соціального життя», а з іншого – «активну творчу діяльність компетентних органів у розробці та введенні тих або інших норм у діючу правову систему (державницький момент)» [11, с. 110]. Альтернативним підходом є ототожнення поняття «правоутворення» та «формування права» й введення до вказаних вище двох структурних елементів правоутворення третього елемента – інституту реалізації права [12, с. 294]. У свою чергу феномен «правовстановлення» характеризується як альтернатива поняттю «правотворчість» [13, с. 309], ототожнюється з явищем прийняття юридичних документів або їхньою систематизацією [14, с. 235–238].

У юридичних джерелах можна простежити й інший підхід до розуміння вказаних понять, де авторами проводиться розмежування «правоутворення» та «формування права», відповідно. Як наслідок, правоутворення визначається як «процес вияву необхідності в правовому регулюванні певної сфери відносин, що включає в себе науковий аналіз, оцінювання дійсності, формування поглядів і концепцій щодо майбутнього правового регулювання, максимальне врахування громадської думки, пропозицій і зауважень партій, громадських рухів, окремих громадян та їхніх об'єднань, фахівців-практиків і науковців». У свою чергу інститут «формування права» характеризується як сукупність економічних, політичних, соціальних, національних, зовнішньополітичних, ідеологічних і організаційно-вольових факторів [15, с. 54].

Альтернативною науковою позицією щодо розмежування понять «правоутворення» та «формування права» є підхід, згідно з яким правоутворення визначається як процес формування права [16, с. 40]. Узагальнюючи вказаний підхід, слід зазначити, що в цьому випадку формування права характеризується вченими як зміст процесу правоутворення, що в свою чергу виконує функцію надання певної форми (формальних ознак) праву.

Досліджуючи проблематику інституту форм права, вітчизняний вчений І.М. Пархоменко звертає увагу на соціальну потребу у формуванні правових норм і зазначає, що «...правотворення починається в галузі матеріальних відносин, де виникає особливий соціальний феномен у вигляді фактичних суспільних відносин, які за своєю природою потребують певної юридичної форми» [17, с. 34].

Згодом інший вчений І.М. Овчаренко виокремлює та обґрунтовує матеріальний підхід до розуміння форми права, вкладаючи в його зміст сукупність економічних і соціальних умов життя населення, які зумовлюють державну владу та виступають як правоутворювальна сила суспільства [18, 8].

Подібну думку щодо природи форм права відстоюють М.М. Марченко та Д.А. Керімов, зауважуючи, що будь-яка форма права відображає в собі ті або інші соціальні реалії, які склалися в певному суспільстві. У свою чергу сама форма права отримує певне соціальне значення лише тоді, коли відображає певну чітко визначену соціально-класову сутність та наповнюється її змістом [19, с. 31]. Причому Д.А. Керімов обґрунтовує певний стадійний послідовний характер формування права, що проявляється як стихійний процес відображення навколишнього середовища в змісті права, через який у свою чергу визначається форма права [20, с. 182–185].

А.В. Поляков, аналізуючи феномен правогенезу, стверджує, що єдиною підставою виникнення й формування права є «наявність комунікативних соціопсихічних і соціокультурних умов», що право являє собою певний «порядок комунікативних відносин, які виникають на основі нормативно-правової інтерпретації різноманітних правових текстів...» [21, с. 235–242].

Досліджуючи проблематику сутності явища правоутворення, В.В. Лазарев справедливо зазначає, що правоутворення («генезис права») має своїм матеріальним джерелом суспільні відносини

та залежить від характеру правоутворюючого процесу, який має об'єктивний та суб'єктивний зміст. Об'єктивний зміст правоутворення (той, що не залежить від суб'єктів і формується рівнем розвитку суспільства) є домінуючим у державах, де пануючим джерелом права є нормативно-правовий акт, а суб'єктивний зміст правоутворення (той, що залежить від суб'єктів і формується шляхом прийняття нормативно-правових актів, які в подальшому мають загальне поширення) характеризує процес формування права в державах англосаксонської правової сім'ї. Саме співвідношення об'єктивного й суб'єктивного змісту правоутворення є вирішальним у процесі формування права й виконує гарантуюче значення щодо подальшої реалізації права [22, с. 171–175].

Підсумовуючи, слід зазначити, що інститут правоутворення має складний сутнісний характер. За сучасних умов розбудови державності та правової системи в Україні інститут правоутворення потребує посиленої уваги зі сторони науковців, що націлена на вироблення цілісної науково обґрунтованої концепції правоутворення. На сьогодні в юридичній літературі відчувається дефіцит наукових досліджень проблематики сутності й значення правоутворення, що створює передумови хаотичності та непослідовності в практичній сфері створення правових норм. Ця проблематика є досить актуальною для України, оскільки модернізація вітчизняних державно-правових інституцій потребує адекватного (сучасного) та ефективного правового регулювання, що забезпечується насамперед за допомогою досконалого механізму правотворення.

На підтвердження зазначеного варто погодитися з думкою Г.А. Василенка та С.М. Сивця про те, що в період суспільно-політичних перетворень, що відбуваються в державі, зміни економічної моделі розвитку суспільства та політичної системи в цілому необхідна якісна зміна інституту правоутворення та механізму правотворчості [23, 7].

У свою чергу це підтверджує трансформацію такого явища, як генеза права, що визначає його природу, походження та умови розвитку.

Ключові слова: право, правоутворення, формування права, джерела права.

Стаття присвячена аналізу проблематики правоутворення, що в подальшому може стати основою для реформування правової системи та підвищення якості законодавчої бази через призму суспільних перетворень у переважній більшості сфер життєдіяльності суспільства.

Стаття посвячена аналізу проблематики правообразования, что в дальнейшем может стать основой для реформирования правовой системы и повышения качества законодательной базы через призму общественных преобразований в большинстве сфер жизнедеятельности общества.

The article analyzes the problems of the lawmaking, that may subsequently be the basis for reform of the legal system and improve the quality of the legal framework in the light of social change in most areas of society.

Література

1. Алексеев С.С. Теория права / С.С. Алексеев. – изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Изд-во БЕК, 1995. – 309 с.
2. Скакун О.Ф. Теория держави і права : [підручник] / О.Ф. Скакун. – пер. з рос. – 2-ге вид. – Х. : Консум, 2005. – 394 с.
3. Теория государства и права : [учебник] / [А.С. Пиголкин, А.Н. Головистикова, Ю.А. Дмитриев] ; под ред. А.С. Пиголкина, Ю.А. Дмитриева. – М. : Высшее образование, 2008. – 424 с.
4. Осауленко О.І. Загальна теорія держави і права : [навч. посібник] / О.І. Осауленко. – К. : Істина, 2007. – 421 с.
5. Российская юридическая энциклопедия / под ред. А.Я. Сухарева (глав. ред.). – М. : ИНФРА-М, 1999. – 863 с.
6. Юридична енциклопедія : в 6 т. / ред. кол. : Ю.С. Шемшученко (голова ред. кол.) та ін. – К. : Українська енциклопедія, 2003– . – Т. 5. – 2003. – 351 с.

7. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.І. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 883 с.
8. Проблемы общей теории права и государства : [учебник для вузов] / под. общ. ред. В.С. Нерсесянца. – М. : НОРМА ; ИНФРА-М, 1999. – 326 с.
9. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : [підручник] / О.Ф. Скакун. – пер. з рос. – 2-ге вид. – Х. : Консум, 2005. – 394 с.
10. Венгеров А.Б. Теория государства и права / А.Б. Венгеров. – М., 1999. – 515 с.
11. Алексеев С.С. Теория права / С.С. Алексеев. – изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Изд-во БЕК, 1995. – 309 с.
12. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : [підручник] / О.Ф. Скакун. – пер. з рос. – 2-ге вид. – Х. : Консум, 2005. – 394 с.
13. Проблемы общей теории права и государства : [учебник для вузов] / под. общ. ред. В.С. Нерсесянца. – М. : НОРМА ; ИНФРА-М, 1999. – 326 с.
14. Дробязко С.Г. Общая теория права : [учеб. пособие] / С.Г. Дробязко, В.С. Козлов. – Минск : Изд-во Амалфея, 2005. – 323 с.
15. Манец Г.И. Правообразование (понятие, природа объективного и субъективно-го) / Г.И. Манец // Право и политика. – 2001. – № 8. – С. 54.
16. Кравченко С.П. Мова як фактор правоутворення : дис. ... канд. юрид. наук / С.П. Кравченко. – О., 2000. – 240 с.
17. Пархоменко Н.М. Договір в системі права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Н.М. Пархоменко. – К., 2004. – 19 с.
18. Овчаренко І.М. Закони у системі джерел (форм) права та їх класифікація : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / І.М. Овчаренко. – К., 2004. – 21 с.
19. Марченко М.Н. Источники права : [учеб. пособие] / М.Н. Марченко. – М. : ТК Велби ; Проспект, 2005. – 231 с.
20. Керимов Д.А. Методология права: предмет, функции, проблемы философии права / Д.А. Керимов. – М., 2000. – 301 с.
21. Поляков А.В. Общая теория: феноменолого-коммуникативный подход : [курс лекций] / А.В. Поляков. – 2-е изд., доп. – СПб. : Юр. центр «Пресс». – 335 с.
22. Общая теория государства и права / под. ред. В.В. Лазарева. – 3-е изд. перераб. и доп. – М. : Юрист, 2002. – 213 с.
23. Василевич Г.А. Правотворческий процесс : [учебное пособие] / Г.А. Василевич, С.М. Сивец. – Минск : ГИУСТ БГУ, 2006. – 213 с.